

بسم الله الرحمن الرحيم

ترجمه و شرح مبدأ و معاد ملاصدرا

(بخش معادشناسی)

جعفر شانظری

سرشناسه	شانظری، جعفر - شارح
عنوان و نام پدیدآور	ترجمه و شرح مبدا و معاد ملاصدرا (معاد شناسی) / جعفر شانظری،
مشخصات نشر	قم: دانشگاه قم، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	جلد دوم: ۵۳۶ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۸۲۶۱-۶۴-۶
یادداشت	واژه‌نامه، کتابنامه، کد کتاب: ۱۰۸، مسلسل کتاب: ۱۳۱
موضوع	صدرالدین شیرازی محمدبن ابراهیم، مبدا و معاد نقد و تفسیر فلسفه اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴ معاد - متون قدیمی قرن ۱۴
شناسه افزوده	صدرالدین شیرازی محمدبن ابراهیم
رده بندی کنگره	۱۳۹۰ ق ۲ ش ۵ / BBR11۰۵
شماره کتابشناسی ملی	۲۱۲۵۳۰۲

ترجمه و شرح مبدا و معاد ملاصدرا

نویسنده: دکتر جعفر شانظری

ناشر: انتشارات دانشگاه قم
چاپخانه: کمال الملک
شمارگان: ۱۰۰۰
سال و نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۰ زمستان
ناظر فنی: محمدرضا شجاعی
طراح جلد: محسن احمدی
صفحه آرایی: محمدباقر مهرآبادی
قیمت: ۷۵۰۰ تومان

وب سایت: www.qom.ac.ir ایمیل: publication@qom.ac.ir

آدرس: قم بلوار غدیر، دانشگاه قم، اداره چاپ و نشر.
تلفن: ۲۸۵۰۹۵۷ و ۲۱۰۳۳۴۴ فاکس: ۲۱۰۳۳۴۵

فهرست

پیشگفتار.....	۹
فصل دوم از کتاب «المبدأ و المعاد».....	۱۳
مقدمه: معنای ابداع و تکوین و سیر نزول و صعود مکونات.....	۱۳

گفتار اول: چگونگی پیدایش موجودات تکوینی از عناصر

فصل اول: چستی مزاج و پیدایش نفس نباتی و قوای آن.....	۱۹
نقد و بررسی: قوه مولده و مصوره و نقش آن دو.....	۲۶
نقد و تکمیل: تحلیل سخنان حکیم محقق خواجه نصیر طوسی در مورد قوه مولده و مصوره.....	۲۹
نمودار پیدایش تکوینیات.....	۳۲
فصل دوم: پیدایش و شکل گیری حیوان.....	۳۳
فصل سوم: قوای نفس حیوانی.....	۳۶
تبصره: مبادی و علل حرکات و افعال دو حیوان.....	۳۷
فصل چهارم: قوای ادراکی.....	۴۰
شرح قوای ادراکی.....	۴۱
اشکال و پاسخ: تعداد قوه لامسه.....	۴۲
شرحی سودمند: سخن ابن سینا نسبت به ادراک قوای حسی.....	۴۴
فصل پنجم: حواس باطن.....	۵۲
حس مشترک.....	۵۲
نقد و بررسی: اشکال ها و پاسخ ها ی مربوط به حس مشترک.....	۵۴
خیال.....	۵۷
اشکال و پاسخ: تفاوت حس مشترک با قوه خیال از نگاه ملاصدرا.....	۶۱
نقد و تحلیل: دلیل دوم بر تغایر دو قوه حس مشترک و خیال.....	۶۲
فصل ششم: حواس باطن: ادراک معانی و تصدیقات جزئی.....	۶۴
قوه وهمیه.....	۶۴
قوه حافظه.....	۶۵
فصل هفتم: حواس باطن، قوه متصرفه.....	۶۶
تنبيه: کارآمدی قوه متصرفه.....	۶۷
یادآوری و توجه: روح بخاری محل برای قواست.....	۶۸
توضیحی سودبخش: تفاوت روح بخاری و روح مجرد انسانی.....	۷۱
مثلی روشن بخش: مثال روح بخاری و روح انسانی.....	۷۳

۷۴	یادآوری و آگاهی: جایگاه قوای باطنی از نگاه فیلسوفان و پزشکان
۷۴	نقد و بررسی: نقد و بررسی کلام فخر رازی در قوای باطنی
۷۸	فصل هشتم: تکون انسان و قوای نفس او
۸۲	فصل نهم: ویژگیهای انسان
۸۷	فصل دهم: مراتب عقل نظری
۹۰	فصل یازدهم: عقل هیولایی و شناخت علل تبدیل آن به عقل بالفعل
۹۱	اشکالی آسمانی و پاسخی عرشی: تفاوت در هیولا و چگونگی تبدیل آن به عقل بالفعل
۱۰۴	تنبيه: تفاوت مراتب چهارگانه عقل نظری در علوم نظری
۱۰۶	فصل دوازدهم: مراتب قوه عملیه و یا عقل عملی
۱۱۰	پرسش و پاسخ در چگونگی تجلی صفات الهی در انسان
۱۱۳	فصل سیزدهم: جسمانی نبودن قوه عقلانی انسان
۱۱۶	تنبيه اجمالی: برهان بر تجرد نفس از طریق معقولات
۱۱۶	اشکال و جواب تقسیم پذیری محل بیتج حال
۱۱۸	تحلیل و بررسی سخن شیخ اشراق
۱۱۹	اشکال ها و پاسخ ها در نسبت معقولات به نفس
۱۲۲	دلیل دیگر بر تجرد نفس
۱۲۳	تنبيه: لزوم معنای واحد در تعاریف
۱۲۴	دلیل دیگر بر تجرد نفس از ابن سینا
۱۳۳	پرسش ها
۱۳۴	دلیل دیگر بر تجرد نفس از طریق عدم غفلت از ذات
۱۳۴	دلیل دیگر بر تجرد نفس از طریق قوه عاقله
۱۳۶	توهم و آگاهی: ضعف و سستی قوه عاقله
۱۳۹	فصل چهاردهم: نفس انسان، جوهری مجرد، روحانی، قائم بذات و در بقاء، بی نیاز از بدن است
۱۴۵	فصل پانزدهم: دلایل اقماعی و استنباطی بر تجرد نفس انسان
۱۴۷	اخبار و روایات
۱۴۹	دلایل وهمی بر جسمانی بودن نفس و پاسخهای نوری و عقلی
۱۵۷	فصل شانزدهم: اثبات نظریه حدوث نفس انسان با حدوث بدن
۱۵۹	اشکال و پاسخ: اشکال بر نظریه حدوث نفس با حدوث بدن و پاسخ آن
۱۶۱	برهان دیگر بر حدوث نفس با حدوث بدن
۱۶۳	فصل هفدهم: نفس انسان با مرگ بدن هرگز نمی میرد
۱۶۷	پرسش و پژوهش
۱۷۰	نقد و بررسی سخن شیخ اشراق

فصل هجدهم: استبصارات بر جاودانگی نفس.....	۱۷۳
اجماع طرفداران شرایع و مذاهب بر جاودانگی نفس.....	۱۷۴
دلایل نقلی بر جاودانگی نفس.....	۱۸۲
فصل نوزدهم: بطلان تناسخ.....	۱۸۴
اقوال در تناسخ و ابطال آنها.....	۱۸۶
دلیل عام بر بطلان تناسخ.....	۱۸۹
گواه روشنی بر مشاهدات نفوس در عالم برزخ.....	۲۱۲
دلیل خاص بر بطلان تناسخ به معنای انتقال نفوس در جهت نزول.....	۲۱۴
دلیل خاص بر بطلان تناسخ به معنای انتقال نفوس در جهت صعود.....	۲۲۳
سخنی علمی و مثالی راه گشا در نفس و بدن.....	۲۲۶
آخرین حدس در نفس و بدن.....	۲۳۰
فصل بیستم: چگونگی حصول عقل فعال در نفس انسان.....	۲۳۲
فصل بیست و یکم: بیان رهزگونه از احوال ملک روحانی که نزد عارفان عتقاء نام دارد.....	۲۳۸
فصل بیست و دوم: سعادت و شقاوت حقیقی نفس به اعتبار عقل نظری و عقل عملی.....	۲۴۰
فصل بیست و سوم: علت فقدان بعضی نفوس از معقولات و محرومیت آنان از سعادت اخروی.....	۲۵۴
فصل بیست و چهارم: شرح سعادت و شقاوت حسی در عالم آخرت و نه سعادت و شقاوت عقلی حقیقی.....	۲۶۱

گفتار دوم: معاد جسمانی

فصل اول: شرح و توضیح اقوال در معاد.....	۲۶۹
تبصره: حشر انسان در عالم آخرت.....	۲۷۲
براهین منکران معاد.....	۲۷۳
بررسی و پژوهشی در کلام حکیمان و متكلمان در حشر بدنها.....	۲۷۴
فصل دوم: اظهار برخی مطالب مخفی مانده در بحث معاد جسمانی که شایسته تحقیق است.....	۲۸۱
اصول و مقدمات لازم در اثبات معاد جسمانی.....	۲۸۵
اشکال اول بر مساله معاد جسمانی و پاسخ آن.....	۳۰۵
اشکال دوم بر مساله معاد جسمانی و پاسخ آن.....	۳۰۷
اشکال سوم بر مساله معاد جسمانی و پاسخ آن.....	۳۱۰
بررسی و تحلیل کلام غیاث الدین منصور دشتکی در تعلق نفس به بدن.....	۳۱۱
کلام غزالی در خصوص معاد جسمانی.....	۳۱۳
اشکال چهارم بر مساله معاد جسمانی و پاسخ آن.....	۳۱۴
کلام بعضی از فلاسفه در انکار معاد جسمانی و پاسخ آن.....	۳۱۷

۳۱۸		شرحی از کلام غزالی و پنج نوع وجود
۳۲۱		توضیح و شرحی بر کلام غزالی
۳۲۷		توضیح و تبیین معاد جسمانی
۳۳۶		تبیین بر دلالت ظاهری احادیث و اخبار در مساله معاد
۳۳۷		شرحی بر حرکت طبیعی نفوس آدمیان به سوی عالم آخرت
۳۳۷		حکمت فرقانی و حجت کلامی در مساله معاد
۳۴۹		شبهه اول
۳۴۹		شبهه دوم
۳۵۱		شبهه سوم
۳۵۲		تبصره: بیان مراتب و جایگاه شناخت و تفسیرهای متفاوت از معاد
۳۶۶		شرح دیدگاه ملاصدرا در حقیقت معاد و جهان آخرت

کفتار سوم: معاد از نگاه عرفان و شهود

۳۷۵		فصل اول: چگونگی انتقال از فطرت اول و ارتحال به سوی آن و بیان تقابل مراتب نزول و صعود
۳۷۷		حکمت عرشی: عوالم سه گانه وجود
۳۸۰		تکمیل بحث در کمال انسان بر حسب عوالم وجود
۳۸۲		یادآوری و توضیحی بر چگونگی موجودات در عالم آخرت
۳۸۷		تبصره: مشاهده باطن عالم
۳۸۷		تبصره: دنیا نمونه ای از آخرت
۳۹۱		اشکال و پاسخ در مورد مکان بهشت و جهنم
۳۹۵		اشکال و جواب در خصوص مکان بهشت و جهنم در روایات
۳۹۸		تبصره: بهشت آدم و حوا
۳۹۹		فصل دوم: بررسی روایات در خصوص مکان بهشت و جهنم
۴۰۷		تفسیر و تبیین اخبار وارده در مکان بهشت و جهنم
۴۰۹		فصل سوم: حقایق مرگ و بعث و حشر
۴۱۶		فصل چهارم: حساب، میزان و صراط
۴۱۸		فصل پنجم: در بیان حقایق بهشت و جهنم و بطلان نظریه های ظنی و همی
۴۳۷		کفتار چهارم: نبوت
۴۳۹		فصل اول: سبب رؤیای صادق
۴۴۳		لمعه: نکته ای در تعبیر خواب
۴۴۷		فصل دوم: اضغاث احلام یا خوابهای بی اساس
۴۵۰		فصل سوم: آگاهی انسان از امور غیبی در حالت بیداری

۴۵۲		اشاره علمی بر چگونگی مشاهده عالم ملکوت
۴۵۸		قاعده عقلی در اقسام رؤیت
۴۶۶		فصل چهارم: اصول معجزات و کرامات
۴۷۳		فصل پنجم: فرق الهام و تعلّم در کشف حقایق
۴۸۲		فصل ششم: ضرورت نبوت و نبیّ (ع) و لزوم ایمان به او و نقش هدایت گونه او
۴۸۶		فصل هفتم: سیاست و ریاست‌های مدنی و اسرار شریعت
۴۹۲		فصل هشتم: اوصاف و کمالات ذاتی و اولی رئیس مدینه فاضله
۴۹۵		فصل نهم: اوصاف و کمالات ثانوی رئیس مدینه فاضله
۴۹۸		فصل دهم: اسرار شریعت و حکمت تکالیف
۴۹۸		مقدمه
۵۰۲		فصل یازدهم: اسرار اعمال و عبادات در شرایع
۵۰۲		تنبيه
۵۰۲		اسرار نماز
۵۰۳		اسرار حج
۵۰۴		اسرار زکات
۵۰۴		اسرار صدقه
۵۰۵		مراتب کمال و موانع آن
۵۱۰		فصل دوازدهم: اهداف ادیان و شرایع آسمانی
۵۱۴		منابع
۵۱۷		فهرست‌ها
۵۱۷		فهرست آیات
۵۱۷		فهرست روایات
۵۲۷		فهرست اشعار
۵۲۹		فهرست نام‌ها
۵۳۳		فهرست کتاب‌ها
۵۳۵		فهرست مکان‌ها

پیشگفتار

حمد و سپاس خداوند را که جهان و جهانیان به او وجود یافت و نمایش جلال و جمالش گشت ، او که سرچشمه جوشان حکمت و معرفت و منبع خیرات و آغاز و انجام وجود شناخته شد و انسان را صید دام عشق خود و مست جام معرفتش ساخت و درود بی پایان بر اول تجلی او ، خورشید عالمتاب ، خاتم حکمت ، معلم و مربی بشریت ، مشکات نبوت و رسالت ، گنجینه اسرار آفرینش حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و سلام فراوان بر خاندان پاک و مطهر او که معدن دانش و نماد ارزش و مصداق عصمت و صداقت اند بویژه بر خاتم عظمای ولایت عجل الله تعالی فرجه که با ظهورش تمامی اسماء و صفات الهی در عالم شهود نمایان می گردد.

انسان را سزااست که از مظاهر وجود الهی که درخش و شعاعش همه جا را فرا گرفته و نشانگر آفرینش زیبا و حکیمانه اوست برای رهیدن از نقص به کمال و رسیدن به سعادت و معرفت بهره گیرد تا فرجام او به انجام آید.

توفیقی که در این نوشتار رفیق نگارنده شد آشنایی با یکی از کتب و آثار گران سنگ ستاره درخشان جهان حکمت و فلسفه و غواص دریای معارف و سلطان فلاسفه و حکیم مثاله، صاحب حکمت متعالیه، ملقب به صدرالمآلهین جناب محمد بن ابراهیم شیرازی «نور الله رمسه و حشره الله تعالی مع الواجد

الحكمة الحقيقية الالهية» بود و آن اثر عبارت است از کتاب «المبدأ و المعاد»^۱ که توسط وی تدوین شده است.

این کتاب بعد از کتاب «اسفار اربعه» بزرگترین و پر محتواترین اثر او بشمار می آید و می توان گفت از بهترین آثار اوست که دستاوردهای آن در نوع خود بی نظیر است زیرا احاطه علمی و قریحه ذاتی و ذهن خلاق او در کنار بهره گیری از تجارب علمی پیشینیان و عنايات و امدادهاى علمى از یکسو و تجربه تدوین کتاب اسفار اربعه که پیش از این تدوین شده و یا لافل بخش عمده آن را نگاشته بود از سوی دیگر، بر استحکام متن و استدلالهای متین عقلی و استواری مطالب و وجود استنادات حاکی از اشراف او بر دیدگاههای مختلف افزوده شده است.

ملاصدرا در مقدمه این کتاب می نویسد: «چون دیدم علوم نقلی و براهین عقلی در این جهت متحدند... تصمیم گرفتم کتابی تدوین نمایم مشتمل بر دو فن که پایه و اساس دو دانش بزرگ است یعنی فن «ریویات» به نام «تولوجیه» که پایه علم کلی و فلسفه اولی است و فن «علم النفس» که پایه و ثمره علم طبیعیات بشمار می آید. بخش نخست و فن اول این کتاب «المبدأ» که دارای سه گفتار است توسط برادر ارجمند و فرزانه حکمت جناب آقای دکتر محمد ذبیحی با قلم بسیار زیبا و رسا و عباراتی بسیار روان و گویا که شایسته آن کتاب است، ترجمه و شرح و به چاپ رسیده است بخش دوم یعنی فن دوم «المعاد» که در آن از موجودات معادی و مسایل مربوط به نفس بحث و تحقیق شده در برابر شما قرار دارد. این فن دارای چهار مقاله است. ملاصدرا در مقاله اول، نظم و ترتیب و کیفیت پیدایش موجودات معادی را مورد بررسی و تحقیق قرار داده و در آغاز به تحلیل و بررسی مسایل مربوط به نفس پرداخته و سرانجام مطالب این گفتار را بویژه در انسان شناسی فلسفی همراه با دیدگاه خود درباره هویت انسان، در بیست و چهار فصل تبیین نموده است او در این مقاله سخنان مشاهیر از حکماء و کلمات قدماء و متأخرین را در مسأله مزاج و کیفیت ترکیب عناصر و نحوه ترکیب در معترجات عنصری از معادن، نباتات و حیوانات و چگونگی اتحاد نفس با قوای ظاهری و باطنی و ترکیب ماده با مجرد و نفس با بدن و تکون حیوان و انسان و مراتب عقل عملی و نظری نقل و بررسی کرده و آراء خود را ارائه نموده است.

۱- کار تصحیح و تحقیق این کتاب با ده نسخه معتبر از جمله مقابله با نسخه دست نوشت ملاصدرا با همکاری دوست معزز و مکرم جناب مستطاب دکتر محمد ذبیحی با دقت زیاد همراه با مقدمه و فهرست ها در دو جلد توسط انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرای سال ۱۳۸۱ به چاپ رسیده است.

۲- ملاصدرا، المبدأ و المعاد، ص ۹.

صدرالمآلهین در مقاله دوم به تبیین چگونگی زندگی پس از مرگ و نوع حیات در جهان واپسین پرداخته و وجود آن را امری طبیعی، ضروری، حقیقی، لازم و غیر منفک از آفرینش دانسته است. وی در این گفتار آراء و عقاید متکلمان و حکیمان را در بحث معاد طرح و مورد بررسی قرار داده است و برای انسان شناسی فلسفی خود پس از اثبات وجود حیات و زندگی پس از مرگ همراه با براهین عقلی و شواهد نقلی در دو فصل بیان کرده است وی پس از تبیین دیدگاه خود، به شبهات در باب معاد جسمانی و مسأله تناسخ پرداخته و در پایان کلام غزالی را مورد بررسی و تحلیل قرار داده و سرانجام اعتقاد به معاد و احوال آخرت را رکن عظیم در اسلام دانسته است.

ملاصدرا در مقاله سوم با زبان عرفان و با استفاده از قرآن و روایات دیدگاه نظری و فلسفی خود در معاد جسمانی را شرح و تبیین کرده است چرا که از اختصاصات حکمت جاودانه و متعالیه او این است که برهان، عرفان و قرآن را همزوج و دیدگاه خود را بر پایه این سه منبع و بهره گیری از سه روش استوار کرده است در این مقاله نیز تلاش دارد تا حیات پس از مرگ را با زبان برهان، عرفان و قرآن معرفی کند وی مطالب و مباحث مهم خود را در پنج فصل تقریر و تدوین نموده و سرانجام معتقد است معاد جسمانی از ضروریات کتاب و سنت و از بدیهیات خلقت و آفرینش است. او در این مقاله به بیان کیفیت مرگ طبیعی و احوال مخصوص به قبر، برزخ و آخرت پرداخته و احوال نفوس و ارواح در آخرت و سعادت و شقاوت و لذات و آلام را بطور تفصیل همراه با اقوال حکماء مورد پژوهش قرار داده است.

وی در مقاله چهارم مسائل مربوط به نبوت، امامت و ولایت را در دوازده فصل تدوین کرده است. در این گفتار اوصاف نبی و خصوصیات او، درجه نبوت، اصول معجزات و خوارق عادت، فرق بین الهام و تعلیم، کیفیت اتصال نبی (ص) به عالم غیب و مسأله وحی الهی، اسرار شریعت و فایده طاعات و عبادات و منافع آنها را بیان کرده است.

در ترجمه و شرح کوتاه این بخش از کتاب «المعاد» تلاش فراوان همراه با دقت زیاد انجام گرفت تا ضمن حفظ امانتداری و پابندی بر دلالت اولی الفاظ و ظهور نخست عبارات، از تفسیر و تأویلهای جانبی پرهیز گردد و مطالب با قلمی روان و بیانی ساده به مخاطبان منتقل گردد و در مواردی که مؤلف از نقل عبارات حکیمان و متکلمان بهره جسته نیز تلاش شده تا مآخذ و منبع آن شناسی شود و به آن اشاره گردد. در اینجا بر خود لازم می دانم تا از عنایات استادان بزرگوار بویژه جناب آقای حشمت پور و توجه ویژه ی ریاست محترم دانشگاه قم و همکاران معاونت پژوهش و انتشارات دانشگاه بویژه داوران محترم علمی، تقدیر و تشکر کنم و از مرضیه شانظری که ویرایش ادبی متن را بر عهده داشتند نیز سپاسگزارم.

بدیهیست محققان و پژوهشگران حوزه فلسفه و حکمت و خوانندگان محترم بر نگارنده منت نهاده و
با ارائه پیشنهاد و نظرات خود و یادآوری لغزش ها و کاستی های موجود ، بر حسن و کمال این اثر در
چاپ های بعدی می افزایند. ان شاء الله تعالی

جعفر شانظری

عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

www.ketab.ir